

Notă asupra cercetărilor arheologice de la Proieni

Ion Tuțulescu, Carol Terteci, Claudiu Aurel Tulugea¹

Summary: Note on the archaeological research from Proieni. This paper presents the first archaeological excavations from the church dedicated to “All Saints” from Proieni made in March-April 2014. The research has provided new information related to the location of the present church on an old cemetery that belonged to the old wooden church where it is supposed that the marriage between Mihai Viteazu and Mrs. Stanca took place, according to the legend.

Keywords: preventive archaeological researches, church, graves.

Date privind biserica

Biserica cu hramul “Toți Sfinții” se află în localitatea Proieni, în orașul Brezoi, județul Vâlcea. Actualul lăcaș datează din anul 1798, sub forma unui corp de clădire zidită pe locul fostei biserici din lemn. Este ctitoria lui Constantin Davidescu din Râmnic (Constantin David Râmniceanu).

Biserica a fost construită pe bucăți. Când a fost ridicată, a avut doar pronaos, naos și altar, fără pridvor, care a fost adăugat după anul 1700, după domnia lui Constantin Brâncoveanu, fiind realizat în stil brâncovenesc.

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea satul Proieni era sat component al comunei Călinești, parte din plaiul Lovișteea, județul Argeș, ceea ce explică însemnarea de pe jețul episcopal: 1795. *Întâiol Iosif arhiepiscop Argeș²*.

Pictura murală aparține zugrăvilor Ioan din Ocnele Mari, Nicolae Diaconu și ucenicului Radu – 1801-1802, conform unei inscripții din naos, pe peretele de vest, deasupra intrării din pronaos: 7310; *fiind zograf, Ioan ot Ocn(ă), Nicolae diacon, Radu uce(nic)³*.

Amvonul ar fi fost făcut în anul 1817, de către părintele Macarie monarhul și Iamandi din Râmnic, și zugrăvit pe cheltuiala lui Nicolae Oprea și Pătru Popescu în anul 1875, conform unei inscripții (pisania bisericii) publicate de prof. T. G. Bulat, în 1923: *Iară advonu s-au făcut de părintele Macarie monah și de Iamandi ot. Râmnicu leat 1817, iară de zugrăvitu advonului au plătit D-lui Nicolae Oprea Pătru Popescu Călin pentru tot materialul leat 1875⁴*. Biserica a mai suferit o

1 Arheologi Muzeul Județean “Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, e-mail: iontutulescu@yahoo.com; terteci.carol@gmail.com; claudiutulugea@yahoo.com.

2 Popescu-Cilieni 1941, p. 25.

3 Bălan 2005.

4 Bulat 1923.

modificare a acoperișului în anul 1936, când turnul clopotniței a fost mutat de pe acoperiș în curte. O imagine de dinaintea acestei modificări este dată de Victor Brătulescu într-un studiu publicat în 1934, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (Fig.1/1)⁵.

Mai este menționat un clopot al sfântului lăcaș, de proveniență săsească, cu textul: *Me fecit Iakob Inugrauer anno 1725*⁶.

Bibliografia de specialitate este destul de săracă în informații, ea nefăcând decât să repete informațiile de mai sus, referitoare la pisanii, pomelnic și inscripții, doar o legendă din popor amintind de posibila căsătorie a lui Mihai Viteazul în biserica din Proieni. Admițând această legendă ca fiind adevărată, tot nu se poate lega acest eveniment de actualul monument deoarece vechea biserică de lemn nu are suficiente elemente de localizare pe locul actualei biserici de zid. Doar dacă la ea face referire, în 1930, I. L. Atanasescu care, pe o veche vatră de sat, la 20 m lângă ea, surprindea urmele unei alte biserici. În contradicție, bătrânii din Proieni spun că vechea biserică ar fi fost în altă parte⁷.

Cercetarea arheologică

În vederea cercetării arheologice au fost trasate 17 secțiuni și patru casete (Fig. 2/2): **S.I:** 13,28 x 0,90 m; **S.II:** 13,50 x 0,90 m; **S.III:** 2 x 0,90 m; **S.IV:** 2,10 x 0,90 m; **S.V:** 14,70 x 3,50 m; **S.VI:** 2,85 x 1,20 m; **S.VII:** 1,80 x 0,90 m; **S.VIII:** 2,70 x 0,90 m; **S.IX:** 5,70 x 0,90 m; **S.X:** 2,90 x 1,20 m; **S.XI:** 2,50 x 0,90 m; **S.XII:** 2,90 x 1 m; **S.XIII:** 2,70 x 1,20 m; **S.XIV:** 2 x 1, 20 m; **S.XV:** 3,40 x 0,90 m; **S.XVI:** 2,20 x 0,80 m; **S.XVII:** 4, 85 x 0,90 m; **C.1:** 1,50 x 1 m; **C.2:** 1,50 x 1 m; **C.3:** 1,50 x 1 m; **C.4:** 1,50 x 1 m.

Descrierea secțiunilor

Având în vedere numărul mare de secțiuni deschise, vom face referire doar la acelea care ne-au furnizat informații și descoperiri arheologice relevante.

S.I: 13,28 x 0,90 m. Secțiunea a fost trasată pe latura de nord a bisericii (pridvor, pronaos, naos). Situația arheologică a fost deranjată de lucrările de dren efectuate, după opinia preotului Daniel Șerban, în 2007, lucrări care s-au întins și pe latura de est din imediata apropiere a altarului. Drenul a fost construit din dorința de a stopa pătrunderii umezelii în sfântul locaș și este format din plăci de ciment cu dimensiuni de 1,10 x 0,70 x 0,4 m (Fig. 2/1).

Biserica avea trotuar din piatră realizat în perioada anilor '40 ai secolului trecut (1936 după preot) (Fig. 2/1).

Fundația sfântului lăcaș atestată în S.I este de - 0,80 m. Tehnica de construcție a fundației constă în aruncarea în groapă a pietrelor de munte și de râu prinse cu var și nisip. În partea superioară se poate observa un rând de cărămizi fragmentare,

⁵ Brătulescu 1934.

⁶ Bulat 1923.

⁷ *apud* Opriș 1923, p. 410-411.

urmate de un altul din piatră de râu.

Menționăm că fundația pridvorului este mai ridicată în raport cu cea a bisericii, adâncimea surprinsă fiind de -0,60 m. Pentru a acorda stabilitate elevației, meșterii care au ridicat pridvorul au amplasat în partea superioară a fundației un rând de cărămizi cu dimensiunile de 5,5 x 13 x 13 cm.

Stratigrafie S.I:

- 0,00–0,15/0,25 m, trotuar din piatră de râu;
- 0,15/0,25–0,35 m, nisip;
- 0,35–1,20 m, pietriș.

S.II: 13,50 x 0,90 m. Trasată pe latura de sud, surprinde ca și în cazul lui S.I: pridvorul, pronaosul și naosul. În dreptul pronaosului există un contrafort care, cel mai probabil, a fost construit în aceeași perioadă cu pridvorul. Pe elevație, contrafortul are următoarele dimensiuni: 0,65 x 0,97 x 0,56 m, înălțimea surprinsă fiind de 1,10 m. Fundația surprinsă în cercetarea arheologică este de 0,50 m, tehnica de construcție constând din piatră de râu, piatră de munte și cărămizi fragmentare prinse cu var și nisip. Ca și în cazul celorlalte secțiuni (ne referim la cele din afara bisericii, mai puțin S.V) a fost sesizat trotuarul din piatră care are o lățime de 0,80-0,90 m fiind descoperit până în dreptul mormintelor de pe latura de sud a cimitirului. Cel mai probabil, trotuarul a fost mult mai lat iar dimensiunile actuale se datorează mormintelor amplasate în imediata apropiere a bisericii.

Descriere fundație latura de sud (pronaos, naos):

- 0,00–0,15 m, 2 rânduri de cărămizi prinse cu var și nisip;
- 0,15–1,10 m, fragmente de cărămidă, pietre de râu și de munte aruncate în groapă și prinse cu var și nisip.

Stratigrafie S. II, taluz de sud:

- 0,00–0,20 m, trotuar, piatră;
- 0,20–0,30/0,35 m, nisip;
- 0,30/0,35–1,30 m, pietriș.

S.III: 2 x 0,90 m. Noua secțiune a fost trasată în fața altarului. La adâncimea de - 0,65 m față de nivelul actual de călcare a fost descoperit un mormânt notat de noi M.1.

Și aici a fost identificat trotuarul din piatră de râu, o parte a acestuia fiind îndepărtată de lucrările pentru dren.

Descriere fundație:

- 0,00–0,10 m, 2 rânduri de cărămizi prinse cu var și nisip;
- 0,10–0,85 m, fragmente de cărămidă, pietre de râu și de munte aruncate în groapă și prinse cu var și nisip.

Stratigrafic, după trotuarul de piatră care avea 10-18 cm grosime, a fost descoperit un nivel de nisip de 10 cm, amplasat pentru a da stabilitate pietrelor, iar până la adâncimea de -1,30 m pietriș.

Referitor la elevație, aceasta se retracează cu 10 cm în zona de sud și treptat

dispare către nord.

S.V (Fig.2/3): 14,70 x 3,50 m. A fost trasată la 7 m nord de biserică pe spațiul destinat construcției “Anexă D+P+M”. Secțiunea a pătruns în zona actuală a cimitirului cu 3,50 m, la care se adaugă încă 0,20 m, gardul actual.

Au fost descoperite 5 morminte (M.2-6) și o structură de piatră pe care noi o considerăm urma fostului zid al cimitirului. Complexul din piatră a fost depistat la 11,25 m nord de altarul bisericii și la 4 m nord față de profilul de sud al S.V. Zidul a fost descoperit la adâncimea de -0,40 m și în dreptul actualui cavou al familiei Teodorov. Lat de 0,80 m, a fost construit din pietre de dimensiuni mari și mijlocii fără a fi folosit un liant. Pietrele de mari dimensiuni aveau 0,50 x 0,50 x 0,12 m sau chiar 0,70 x 0,50 x 0,20 m.

Menționăm că în zona în S.V terenul este în pantă, diferența de nivel dintre nord și sud fiind de 1,80 m.

S.IX: 5,70 x 0,90 m, a fost trasată pe latura de vest a bisericii, în fața pridvorului. Ca și în cazul S.I și S.II, S.IX a fost împărțită în două secțiuni mici notate: S.IXa – latura de sud-est a pridvorului și S. IXb – latura de nord-est a pridvorului.

S.IXa. Trotuarul, pe toată lungimea S.IX, are o lățime de 1,30 m, pe o distanță de 0,40 m acesta intrând în pridvor. În imediata apropiere a intrării în biserică, peste trotuar a fost adăugată o șapă de ciment cu o grosime de 8 cm și o lățime de 0,80 m. Scara din fața pridvorului, formată din două trepte (T.1 – L=1,25 m; l=0,40 m; gr.=0,05 m/ T.2 – L=1,10 m; l=0,35 m, gr. =0,007 m), a fost amplasată peste șapa de ciment.

Stratigrafie S.IXa, taluz de vest:

- 0,00– 0,008, șapă ciment;
- 0,008–0,18 m, trotuar piatră;
- 0,18–0,30 m, nisip;
- 0,30–1,20 m, pietriș.

Adâncimea fundației pridvorului este de 0,60 m, tehnica de construcție fiind formată din piatră de râu, piatră de munte, fragmente de cărămizi prinse cu var și nisip, aruncate în groapă.

S.IXb. La 1 m sud în raport cu latura de nord a pridvorului, încastrată în zidul acestuia, se află o cruce de piatră cu o înălțime de 1 m, având deschiderea la brațe de 0,58 m. Grosimea acesteia este de 15 cm, având o ieșire din zid de 3 cm. Textul este ilizibil, deci greu de descifrat.

La adâncimea de 0,60 m și la 0,80 m nord față de scară a fost identificat complexul M.7-8. M.7 este mormânt secundar, compus din fragmente de craniu și fragmente de membre, descoperit în dreptul brațului stâng al M.8, care este mormânt de copil (fetiță?).

S.XII: 2,90 x 1 m. Trasată paralel cu intrarea în pronaos, secțiunea a dus la descoperirea fostei intrări a bisericii înainte de construcția pridvorului. Astfel, pe

o lungime de 1,50 m și pe o lățime de 0,50 m au fost descoperite lespezi din piatră (0,70 x 0,40 x 0,04 m) amplasate direct pe sol.

În profilul de vest al secțiunii au fost identificate fragmente de dimensiuni reduse de la un craniu de copil, notat de noi M.10, mormântul fiind distrus cel mai probabil odată cu depunerea lui M.11.

S.XIII: 2,70 x 1,20 m. Noua secțiune a fost trasată paralel cu latura de sud din interiorul pridvorului. În cadrul acestei secțiuni a fost cercetat un nou mormânt numerotat M.9.

S.XIV: 2 x 1,20 m, a fost trasată în zona de nord a pridvorului (interior), în dreptul scării de acces către acoperiș. În zona destinată S.XIV a fost identificat un nou mormânt notat M.11.

Morminte

M.1 (Fig.3/1, Fig.4/1) (46 x 25 cm) a fost surprins în S.III, la 2 m nord față de taluzul de sud al secțiunii. Mormântul reprezintă o depundere de fragmente umane (cel mai probabil de la mai mulți indivizi), depunerea fiind realizată în perioada realizării drenului, moment în care au fost deranjate mai multe morminte de pe latura de nord a bisericii.

M.2 a fost descoperit la 1,40 m nord de taluzul de sud al S.V și la adâncimea de -0,60 m. Orientat est-vest, M.2 a fost surprins pe o lungime de 1,35 m în interiorul secțiunii, capul și o mare parte a toracelui fiind în taluzul de est (partea superioară).

Cutia toracică: nu este simetrică, coastele din dreapta sunt în afara coloanei vertebrale, cele din stânga au fost puțin conservate, nu s-a păstrat volumul cutiei toracice, coastele fiind aplatizate.

Măinile: aduse spre piept.

Bazinul: larg deschis, cele trei părți componente dislocate. Epifizele femurelor au rămas în lăcașele lor din bazin.

Picioarele: sunt întinse, falangele nefiind identificate.

M.2 are o înclinație spre sud, partea dreaptă a corpului fiind mai ridicată în raport cu cea stângă. Înclinația scheletului se datorează faptului că partea inferioară a gropii nu a fost săpată drept, prilej cu care corpul s-a deplasat spre stânga, în timp.

Lățimea gropii a putut fi stabilită după o peliculă de nisip (de 10 cm grosime) având deschiderea de 0,80 m. Aflându-ne în zonă de munte, umiditatea, fiind ridicată, a permis păstrarea de urme ale coșciugului, acesta fiind realizat din lemn de brad cu o grosime păstrată de 2 cm.

M.3 a fost surprins pe întreaga sa lungime (1,50 m), fiind descoperit la 0,60 m sud față de M.2, în S.V. La 0,20 m est de M.3 a fost descoperită o piesă de fier de forma literei U, prevăzută cu trei nituri.

Craniu: căzut spre stânga, gura larg deschisă.

Cutia toracică: nu este simetrică, coastele nu sunt prezente din cauza slabei

conservări, nu s-a păstrat volumul cutiei toracice.

Mâinile: aduse spre piept.

Bazinul: larg deschis, cele trei părți componente dislocate. Epifizele femurelor au rămas în lăcașele lor din bazin.

Picioarele: întinse, falangele nefiind identificate.

Pe latura de sud s-a păstrat cosciugul ca și în cazul lui M.2. Scândurile realizate din lemn de brad aveau o grosime de 2 cm.

M.4, mormânt secundar surprins în taluzul de est al S.V, în partea stângă a M.3.

M.5 este cel mai nordic mormânt din S.V, descoperit la 2,20 m nord de complexul de pietre sesizat aici. M.5 a fost surprins la adâncimea de -1,20 m. Ca și în cazul lui M.2, noul mormânt a putut fi cercetat doar parțial. Menționăm că partea superioară a rămas în profilul de est al S.V.

Bazinul: larg deschis, cele trei părți componente dislocate. Epifizele femurelor au rămas în lăcașele lor din din bazin.

Picioarele: întinse, falangele nefiind identificate, partea inferioară a piciorului drept fiind slab conservată. Ca și în cazul lui M.2 și M.3, s-au păstrat fragmente de cosciug, inclusiv de la cap.

M.6. S. V a fost prelungită cu 1 m spre sud, prilej cu care a fost sesizat un nou mormânt în profilul de est al secțiunii.

M.7-8, în S.IXb (Fig.3/2, Fig.4/2).

M.7. Mormânt secundar, compus din fragmente de craniu și fragmente de membre, a fost descoperit în dreptul brațului stâng al M.8.

M.8. Mormânt de copil (fetiță?), orientat est-vest (lungimea de 0,98 m), defunctul era depus pe spate.

Craniul: căzut pe partea dreaptă, mandibula spre partea stângă.

Corpul: întins pe spate cu capul orientat spre vest, picioarele spre sud, are o înclinație spre dreapta.

Cutia toracică: nu este simetrică, coastele din dreapta se păstrează în stare anatomică, cele din stânga sunt tasate, nu s-a păstrat volumul cutiei toracice, coastele fiind aplatizate și oblicizate.

Bazinul: deschis, epifizele femurelor au rămas în lăcașele lor din bazin.

Mâinile: brațele îndoite și poziționate pe piept. La ambele mâini nu au fost descoperite falange.

Picioarele: întinse, cel stâng pătrunzând sub fundația pridvorului.

Inventar:

- în dreptul gâtului au fost descoperite trei mărgelile de culoare roșie, probabil de la un colier.

- în partea dreaptă, lângă umăr, o monedă turcească (aspru), perforată, fiind utilizată cel mai probabil ca podoabă. Moneda conține foarte mult bronz, fiind suflată în argint. Datare: sec. XVI-XVII.

- în umplutura mormântului a fost găsit și un ac de fier pentru prins părul.

M.9 (Fig.3/3, Fig.4/3-6), în S.XIII, a apărut la adâncimea de 0,80 m de la nivelul pardoselii, pe o lungime de 1,80 m. Ca amplasament, M.9 a fost descoperit la 0,60 m nord față de latura sudică a pridvorului. La capătul complexului au fost puse trei cărămizi (24,5 x 14,5 x 5,5 cm) dintre care două întregi (două pe orizontală și una pe verticală). Complexul a păstrat forma cosciugului, realizat din scânduri de brad cu o grosime de 3 cm.

După înlăturarea capacului, scheletul defunctului era foarte slab conservat, oasele fiind făinoase. În interior nu au fost descoperite piese de inventar.

M.11 (Fig.3/3, Fig.4/7), în S.IV, a fost identificat în dreptul crucii de piatră amplasate în zidul pridvorului.

Scheletul a fost descoperit la 1 m adâncime de la nivelul pardoselii, la 0,40 m est față de zidul interior al pridvorului (partea vestică).

Orientat est-vest (lungimea de 1,85 m), defunctul era depus pe spate.

Craniul:deplasat spre dreapta cu 10 cm de la poziția firească, a fost poziționat pe o cărămidă orientată est-vest.

Corpul: întins pe spate cu capul orientat spre vest, picioarele spre sud, are o înclinație spre dreapta.

Cutia toracică: este simetrică, coastele s-au păstrat în poziție anatomică;

Bazinul: deschis, epifizele femurelor au rămas în lăcașele lor din bazin.

Mâinile: brațele îndoite și poziționate pe piept.

Picioarele: întinse. Cel stâng (partea inferioară) are o înclinație datorită unei gropi aflate în zonă fapt ce a făcut ca segmentul respectiv să nu fie în poziție firească.

În dreptul umărului și în dreptul genunchiului stâng au fost identificate alte 2 cărămizi. Mormântul nu a avut inventar funerar.

Câteva concluzii

Biserica din Proieni, după cum este menționat în documente, a fost ridicată în secolul al XVIII-lea, pridvorul fiind construit peste unele morminte vechi cum e cazul M.7-8, M.10. Considerăm că sfântul lăcaș, cel mai probabil, a fost amplasat către extremitatea estică a unui cimitir mai vechi, dovada fiind și moneda din M.8, dar și faptul că la ora actuală localnicii vorbesc de un alt amplasament al bisericii din lemn unde ar fi avut loc căsătoria lui Mihai Viteazu cu doamna Stanca.

Referitor la M.11 și M.9, credem că acestea sunt ale unor preoți care au slujit aici. Astfel, pe baza mormintelor descoperite în urma cercetărilor de la Proieni, putem stabili 2 sau chiar 3 orizonturi de înmormântare:

- primului orizont îi corespund M.7-8 și probabil M.10, datate în perioada sec. XVI-XVII;

- celui de-al doilea orizont i-ar corespunde M.9, M. 11 și cel mai probabil M.2 și M.3, databile în secolele XVII-XIX;

- al treilea orizont, format din M.1 și M.5, databile la sfârșit de sec. XIX

început de sec. XX.

Zona unde este amplasată biserica are o diferență de teren, atât est/vest cât și sud/nord, diferență de care meșterii care au lucrat la construirea lăcașului au ținut cont, astfel că fundația de pe latura de sud este mai mare (0,90-1,10 m) în raport cu cea de pe latura sudică (0,70-0,80 m). Pentru stabilitate suplimentară, s-au adăugat contraforți.

Cu excepția pridvorului, în interiorul bisericii nu au fost găsite morminte, însă putem menționa descoperirea unui pomelnic din vara anului 2000, cu lista muncitorilor care au lucrat la refacerea pardoselii, pus într-o sticlă, alături de o bancnotă de 5000 lei vechi. Așadar, nu știm cum a arătat pardoseala inițială, ea fiind înlocuită cu un strat de driblură și bârne de lemn pe care a fost așezată noua pardoseală din scândură de brad, lată de 10 cm și groasă de 2 cm.

BIBLIOGRAFIE

***, *Vieța Bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei*, Craiova, 1941, p. 701.

Bălan, C., *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, București, 2005, p. 263-264.

Brătulescu, V., *Biserica din Proieni (Călinești) Vâlcea*, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anul XXVII, 1934, p. 42.

Bulat, G.T., *Inscripții din bisericile Olteniei, județul Vâlcea*, Arhivele Olteniei, anul II, nr. 8, 1923, p. 328-329.

Neda, I., *Pomelnicul bisericii noi din Proieni (Vâlcea)*, Arhivele Olteniei, anul XXI, nr. 119-124, 1923, p. 158-164.

Opriș, I., *Monumentele istorice din România (1850-1950)*, București, 2001.

Popescu-Cilieni, I., *Biserici, târguri și sate din jud. Vâlcea*, Craiova, 1941.

Ilustrații

1

2

3

Fig. 1 – Biserica "Toți Sfinții" din Proieni: 1. cu turnul-clopotniță în 1934; 2-3. înainte de începerea lucrărilor din 2014

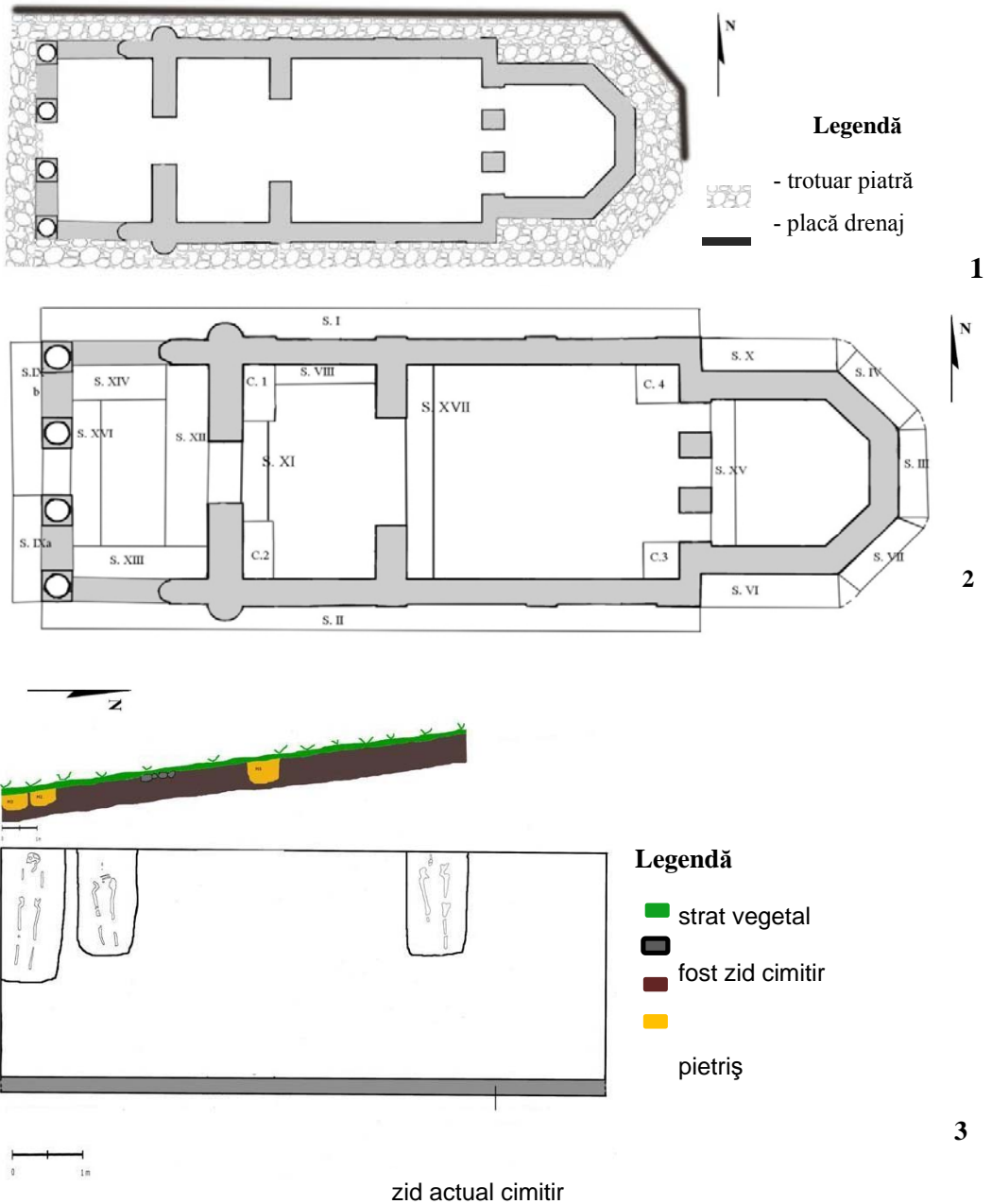

Fig. 2: 1. plan (scara 1:50); 2. plan de săpătură (scara 1:50); 3. S.V, profil latura de V și grundiss (scara 1:50)

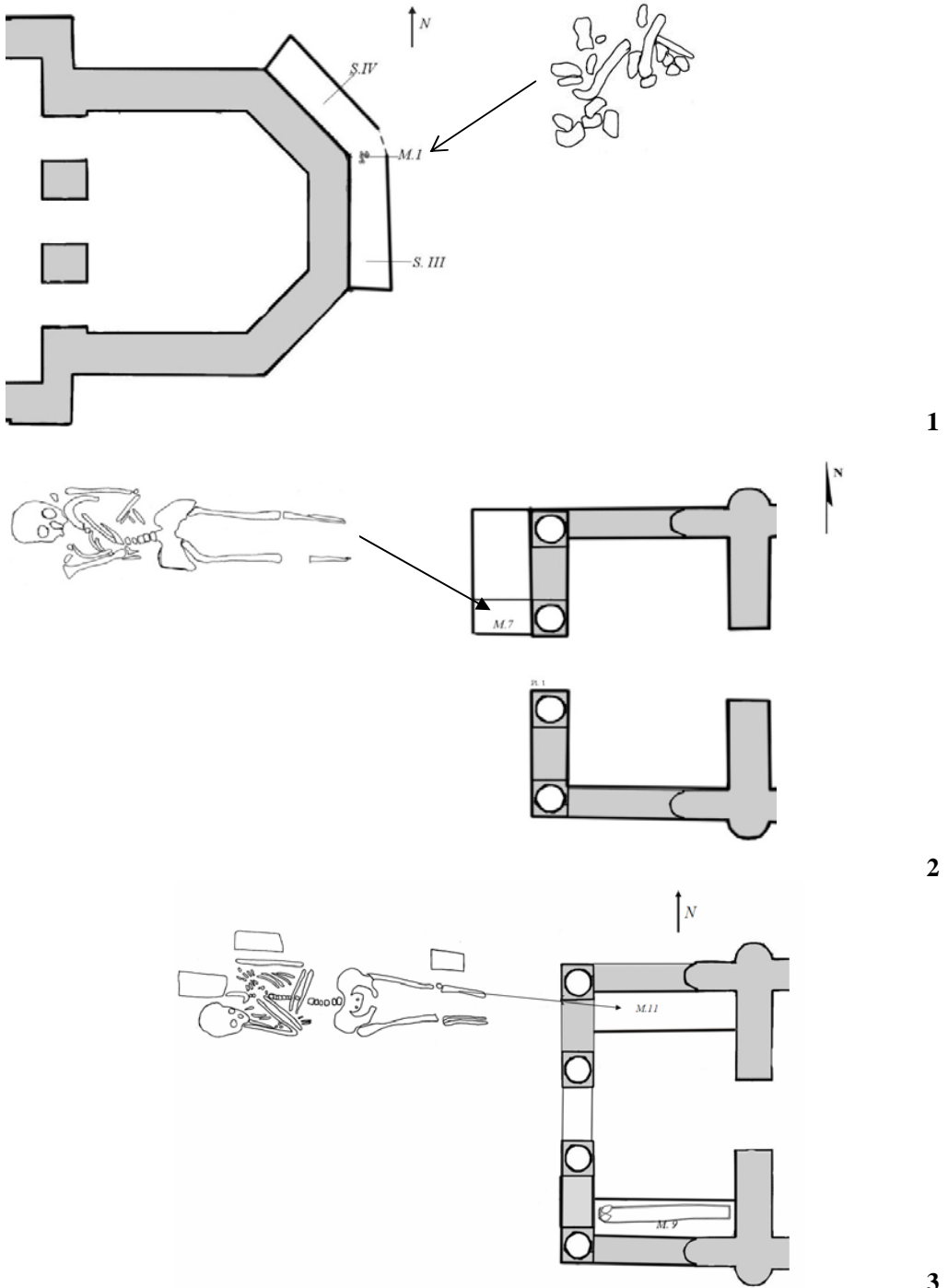

Fig. 3: Morminte 1. M.1 (scara 1:50); 2. M.7 (scara 1:50); 3. M.9, M.11 (scara 1:50)

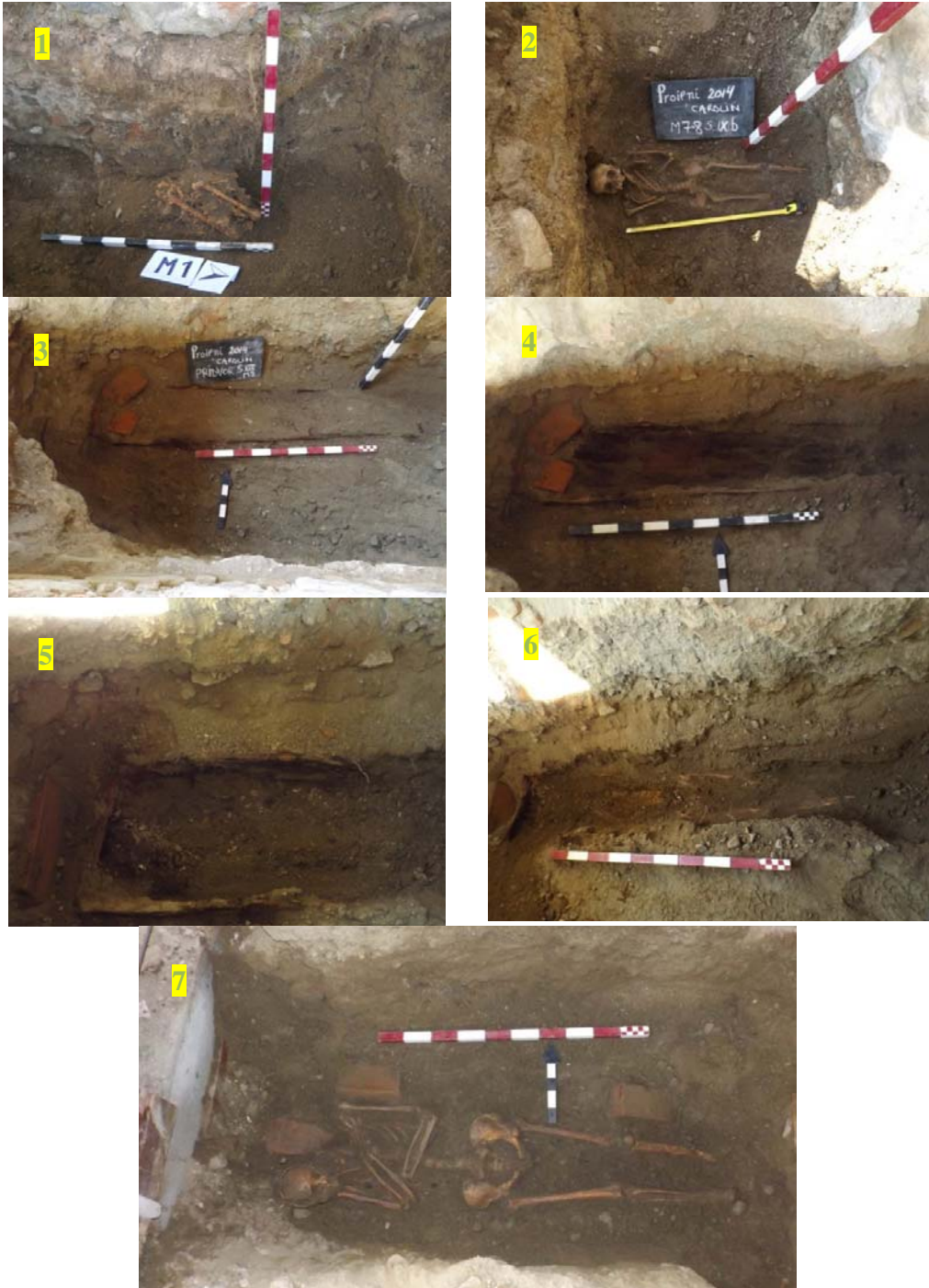

Fig. 4: Morminte 1. M.1; 2. M.7-8; 3-6. M.9; 7. M.11